

Makó Pál és az 1777-es Ratio Educationis *

Az 1777. augusztus 22-én kelt rendeletében Mária Terézia kibocsátja a *Ratio Educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*¹ című dokumentumot, mely Magyarországnak és csatolt tartományainak első átfogó – tehát az elemi iskolától az egyetemig tartó – pedagógiai szabálykönyve. A mű a magyar művelődéstörténet mér-földkövét jelenti, mégis megválaszolatlan kérdésekkel találjuk szemben magunkat, ha egy kicsit mélyebbre ásunk. Hogy jött létre a dokumentum, kik vettek részt a munkában? Milyen forrásokból vagy hatásokból táplálkozik a mű? Ezekre a kérdésekre az elmúlt bő száz évben többen próbáltak választ keresni, és részben találni, így Fináczy Ernő² vagy Csóka Lajos.³ Ők egymásnak részben ellentmondó eredményre jutottak. Jelen tanulmány csak röviden ismerteti a *Ratio* keletkezésének történetét és hátterét, anélkül, hogy a szerzőségi és egyéb vitás kérdésekben állást foglalna, vagy megpróbálná megoldani azokat. Ez után tér rá arra, hogy a munkafolyamatokban milyen szerepet tölthetett be az egykori jezsuita szerzetes, Makó Pál.

A 18. század második felétől folyamatosan tervben volt a monarchia tanügyeinek megreformálása, különböző tervezetek láttak napvilágot, bizottságokat és tanácsokat állítottak fel, ám a végső lökést a jezsuita rend 1773-as feloszlatása adta. Egyrészt azért mert az iskolák jelentős hányadát jezsuiták irányították, és így szükségessé vált egy új típusú iskolarendszerrel pótolni a hiányukat, másrészt a rend javai állami kézbe kerültek. A királynő a hazai jezsuiták teljes vagyonát tanügyi célokra szánta, ez lett a Tanulmányi Alap. Felállították a Tanulmányi Bizottságot is, melynek célja az oktatás korszerűsítése volt. De ekkor még mindig tartott a huzavona, hogy egységes legyen-e az oktatási rendszer az egész Habsburg Birodalomban, vagy legyen önálló magyarországi oktatás. Újabb tervezetek jöttek-mentek, amelyek felsorolását a tanulmány keretei nem teszik lehetővé: sem az ausztriai, sem a magyar bizottságokét, beleértve a Franz Kressel, Karl Martini, Marx Gratian, Migazzi Kristóf, Kollár Ádám stb. nevekkel fémjelzett tervezeteket és vitákat, illetve hogy ki kinek volt épp ellenlábasa és miért, hogy ezeknek az embereknek a saját érdekük, vagy az oktatásügy volt-e elsőbrendű, és hogy miért is tartott hosszú évekig, mire meggyeztek.⁴ Ugorjunk rögtön oda, hogy Mária Terézia 1774-ben megbízta Ürményi Józse-

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

¹ *Ratio Educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*, Vindobonae, typis Joan. Tom. Trattner, 1777.

² FINÁCZY Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*, II., Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1902, 234–275.

³ CSÓKA J. Lajos, *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*, Pannonhalma, Pannonhalmi Főiskola, 1936, (különös tekintettel: 59–121.); Uő, *Kollár Ádám és az 1777-i Ratio Educationis*, Magyar Pedagógia, 77(1977), 388–408. A témáról még: MÉSZÁROS István, *Az iskolaiügy története Magyarországon 996–1777*, Bp., Akadémiai, 1981, 657–664; *Az 1777-iki Ratio Educationis*, ford., bev. és jegyz. FRIML Aladár, [Bp.], Katolikus Középiskolák Tanáregyesülete, 1913, 9–34.

⁴ Erről bővebben: CSÓKA, Kollár Ádám..., i. m., 395–402.

fet, hogy dolgozza ki a magyar oktatás szabályzatát. Ürményi 1776 júniusában le is adta az első részt, és ígéretet tett, hogy hamarosan bemutatja a többit is. Az első részről, a politikai-gazdasági rendelkezésekről tehát tudjuk, hogy a szerzője Ürményi József. Ebben egyetért a szakirodalom is. A német nyelvű kézirat felett több bizottság is tanácskozott, végül elfogadták annak tartalmát. Ürményi egy évvel később, 1777 júniusában eleget tett ígéretének, és bemutatta a dokumentum második és harmadik részét is az iskolák tanulmányi anyagáról és a rendtartásról, és a következő megjegyzést fűzte hozzá: „A hivatalos teendőim elvégzése után fennmaradó órákat arra fordítottam, hogy ígéretemhez képest a többi részt is oly módon dolgozzam ki, hogy ezzel Felsőged legmagasabb akarata teljesüljön, és az állam üdvössége (mely a jó nemzeti nevelésben bírja alapját) lehetőleg előmozdítottassék. Mivel azonban sem erőm nem engedi, sem iskolai ügyekben oly járatos nem vagyok, hogy ily művet egymagam dolgozhassak ki, oly derék férfiakat vettem magam mellé, kiket tudományos képzettségök és tapasztalataik alapján e munkára képeseknek véltem, s akiknek hazafias buzgóságától minden jót remélhettem.”⁵ És itt kezdődik a vitás rész: kik voltak e derék, tudós férfiak, akikkel Ürményi együtt dolgozott? A problémát az jelenti, hogy a kancelláriai anyagok közt nincs erre vonatkozó irat, megbízólevél, és nem maradtak meg az eredeti fogalmazványok, melyek alapján azonosítani lehetne a személyeket. Fináczy egy adománylevél fogalmazványa alapján úgy véli, hogy Ürményi munkatársa Tersztyánszky Dániel lehetett. Fináczy az Országos Levéltár kancelláriai iratai közt talált egy 1777. október 1-jén kelt kis papírszeletet, melyre a királynő a következőket írta: „Tersztyánszkynek adom ingyen a réesei kúriát, a tanulmányi alaphoz, mert folyó ügyein kívül sok rendkívüli munkát végzett.”⁶ A kancellárián mihelyt megkapták ezt az utasítást, elkészítették a kiadványtervezetet, melynek bevezetőjében a következő olvasható: „Mint-hogy jóakaró figyelembe vettük ama rendkívüli fáradozásokat, melyeket Tersztyánszky Dániel udvari kamarának levéltárosa hivatalos munkáin kívül és azok mellett a magyar tanügy terén is kifejtett, néki a magyar tanulmányi alaphoz tartozott réesei kúriát... kegyelmesen adományozzuk.” Csakhogy ez a fogalmazvány menet közben módosult, és az adománylevél végleges szövegéből kimaradt, hogy a tanügyi tevékenységei miatt kapta a kúriát. Ezt valamilyen okból nem akarták nyilvánosságra hozni. A miérteket kutatja ugyan Fináczy, de igazán meggyőző érvre nem akad. Tersztyánszky udvari kamarai levéltáros volt, és ilyen minőségben nem foglalkozhatott tanüggyel. Nem az ausztriai tanüggyel lehetett kapcsolatban az adományozás, mert a fogalmazványban kifejezetten a magyar tanügyet említik, és a korban a *Ratió*n kívül nincs más olyan nagyszabású magyar oktatásügyi törekvés, melyért egy kúria adományozása járt volna. Ezért feltételezi Fináczy, hogy Tersztyánszky részt vett annak munkálataiban, és ezt további adatokkal bizonyítja is. De azt mindenképp furcsának találja, hogy miként tudott egy olyan ember, akinek soha semmi köze nem volt az oktatáshoz, ennyi idő alatt egy ilyen nagy jelentőségű művet kiadni

⁵ FINÁCZY, *i. m.*, 237.

⁶ FINÁCZY, *i. m.*, 240. MOL Udv. Kanc. 5097. ex 1777.

a kezéből.⁷ Itt, ahogy ő fogalmaz, „egy szándékosan erősített históriai falsumról van szó.”⁸ Ebbe kapaszkodik bele Csóka Lajos, és azt állítja, hogy ezek a nézetek javításra szorulnak, mert sok fontos kérdés megválaszolatlanul marad, ha csak Ürményi és Tersztyánszky személyét vesszük számításba. Szerinte szükséges még egy irányító személy közreműködésének a feltételezése.⁹ Feltételezése szerint, az osztráktól független magyar rendtartományt Kollár Ádám eszközölte ki Mária Teréziánál, az ő tervei alapján dolgozott Ürményi is, sőt a második-harmadik résznek ő a szerzője, Tersztyánszky csupán egy báb-figura. Kollár jezsuita növendék és novícius volt, elvégezte a tanárképzőt és tanított is, de örökfogadalmat már nem tett, kilépett a rendből. Ezután a bécsi Hofbibliothek könyvtárosa lett, majd tagja az ausztriai udvari tanulmányi bizottságnak, mely a felvilágosodás szellemében kívánta átalakítani az oktatást a birodalomban. A modern irányzatoknak megfelelő tervezeteket dolgozott ki, nemcsak elméletben. A bécsi főgimnázium igazgatójaként a mindennapi oktatásban, a gyakorlatban is tesztelte azok működőképességét. Tehát a tanügyekben és a legújabb szellemi áramlatokban is jártas ember volt, a tanulmányi bizottság tagja, így valóban logikusnak hangzik, hogy Csóka választása épp rá esett. De mivel Kollár igen népszerűtlen embernek számított a magyar rendek körében az 1764-ben megjelent könyve miatt,¹⁰ melyben többek közt az egyházi birtokok és nemesek adózását is javasolta, ezért névtelenségbe kellett burkolóznia. És mert minden Kollár személyéhez köthető – Csóka nézetei szerint gyakorlatilag az egész *Ratiót* egyedül Kollár Ádám hozta létre –, ezért nincsenek hivatalos iratok vagy más írásos dokumentumok sem.¹¹ Kollár személyét sötétben kellett hagyni, de létrehoztak, és előtérbe toltak egy munkaközösséget, melynek ő volt a láthatatlan feje. Diszkrét munka és megbízható emberek kellettek hozzá. Az elkészült részeket a kancellárián gyűjtötték össze, itt írnokok másolták, és tisztázták azokat. Hogy Tersztyánszky csupán szürke másodhegedűs lett volna Kollár mögött, azt Szelestei Nagy László a levelezések alapján egyértelműen cáfolta,¹² de ettől függetlenül Kollár Ádám személyével mindenképp számolni kell a *Ratio* kapcsán. Ennek a szerepnek a pontosítása azonban a jövő kutatóira vár.

Akárki is volt az eredetileg németül megfogalmazott szöveg szerzője, a mű végül elkészült. A munkafolyamatokról öt ránk maradt kézirat tanúskodik. Ezek mind tisztázatok, közülük négy német, egy latin nyelvű. Ma mindet az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.¹³ A német kötetek javarészt csak az első részt, a *Pars I*-et tartalmazzák. A kéziratok jól mutatják a javítási folyamatokat, nyomon lehet rajtuk követni, mikor mit módosítottak,

⁷ FINÁCZY, *i. m.*, 239–242.

⁸ FINÁCZY, *i. m.*, 251.

⁹ CSÓKA, *Mária Terézia...*, *i. m.*, 61.

¹⁰ Adamus Franciscus KOLLÁR, *De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra apostolicorum regum Hungariae libellus singularis*, Vindobonae, Thomas Trattner, 1764.

¹¹ CSÓKA, *Kollár Ádám...*, *i. m.*, 389–390, 403–407; Uő, *Mária Terézia...*, *i. m.*, 7–22, 74–76.

¹² SZELESTEI N. László, *18. századi tudósvilág 3. Kollár Ádám, Tersztyánszky Dániel és a magyarországi tudós társaság ügye (1763–1776)*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1981, 415–448.

¹³ Fol. Germ. 871, Fol. Germ. 1003, Fol. Germ. 3873, Fol. Lat. 2983. A továbbiakban a kötetekre e jelzetek alapján hivatkozom.

hogyan érlelték ki a szöveget. A javítások alapján időrendi sorrendjük is megállapítható, bár más-más sorrendet állított fel Fináczy és Csóka.

Fináczy sorrendje	Csóka sorrendje
Fol. Germ. 1004.	Fol. Germ. 1004.
Fol. Germ. 1003.	Fol. Germ. 1003.
Fol. Germ. 871.	Fol. Germ. 3873.
Fol. Germ. 3873.	Fol. Lat. 2983 ₁ .
Fol. Lat. 2983.	Fol. Germ. 871 ₁ .
	Fol. Lat. 2983 ₂ .
	Fol. Lat. 2983 ₃ .
	Fol. Lat. 2983 ₄ .
	Fol. Germ. 871 ₂ .

Fináczy a német köteteket tekinti korábbiaknak, ezek után sorolja be a latin kéziratot. Ő nem tartotta fontosnak, hogy a latin kézirat egyes részeit is időrendbe állítsa. Ezzel szemben Csóka megcseréli a Fol. Germ. 3873. és a 871. sorrendjét, és darabjaira szedi a latin kötetet, sőt annak egyes részeit a Fol. Germ. 871. jelzetű német változatnál korábbinak feltételezi, mivel a latin szöveg a *Pars I–II*-t tartalmazza, a Fol. Germ. 871. pedig a *Pars III*-at. A legérdekesebb a latin nyelvű kötet, mely az *Ürményi Josephi generale systema scholarum et studiorum pro Regno Hungariae A. 1776* címet viseli. A továbbiakban erről lesz szó bővebben. A kettedrét méretű kötet 247 utólag számozott folián tartalmazza a *Ratio* első és második részét, tehát a politikai-gazdasági rendelkezésekről és iskolák tanulmányi anyagáról szóló részt. A kötet négy nagy egységre osztható: az első a *Pars I*-et tartalmazza, a második a *Pars II. Sectio 1–2*-t, a harmadik ismét a *Pars I*-ből egy részt, a negyedik pedig újra a *Pars II.*, de már a *Sectio 3–4*-gyel kiegészítve.

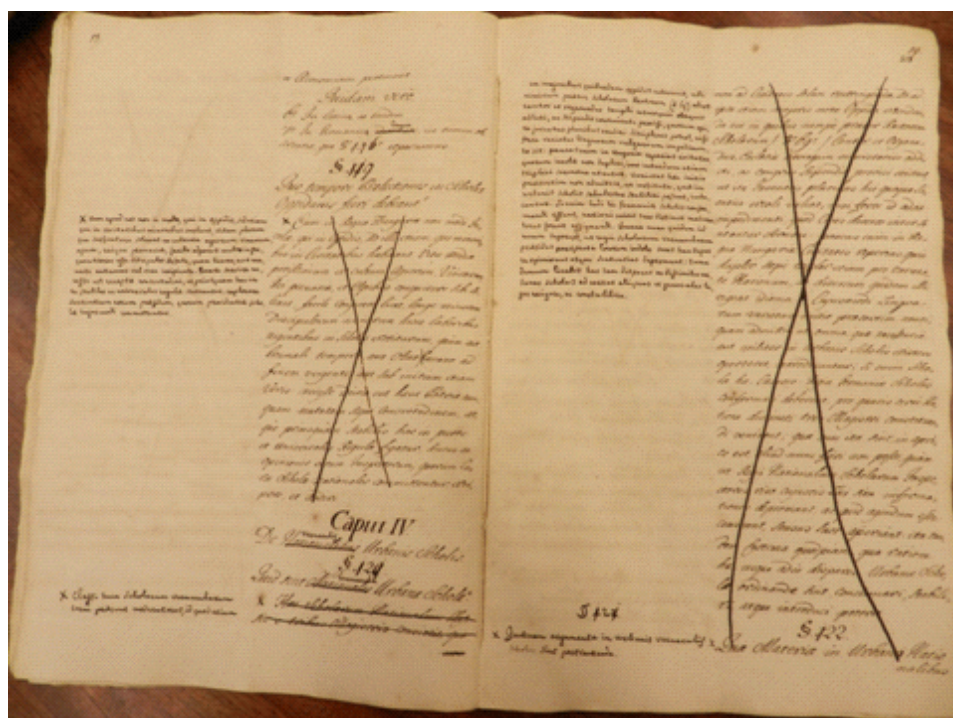
	A kézirat tartalma	A kézirat lapszáma	A nyomtatvány lapszáma
1.	<i>Pars I.</i>	19– 77.	1–112.
2.	<i>Pars II. Sectio 1–2.</i>	78–133.	113–236.
3.	<i>Pars I.</i>	134–145.	91–112.
4.	<i>Pars II. Sectio 1–4.</i>	146–247.	113–358.

A szövegek minden esetben tisztázatok, szép írással, a másolókat nem ismerjük, valószínű, hivatali írnokok lehettek. A kézirat minden lapját két hasábra osztották, a tisztázatokat a jobb oldali hasábra írták. A bal oldali hasábok a javításokat tartalmazzák kisebb-nagyobb mértékben az egyes részek esetében. A legtöbb javítás a második füzetben, tehát a *Pars*

¹⁴ FINÁCZY, *i. m.*, 245–247.

¹⁵ CSÓKA, *Mária Terézia...*, *i. m.*, 116.

II. Sectio 1–2-n figyelhető meg. Egy idegen kéz gyökeresen javított és rövidített. Fináczy erről így ír: „Vajon ki lehetett ez az átdolgozó, kinek módosító javaslatai majdnem kivétel nélkül bekerülnek a végleges szövegbe, s aki főleg a tanulmányi részeket veszi ily alapos

1. kép: A *Ratio* kézirata a javításokkal

revisio alá? Kétség kívül tanférfiúnak kellett lennie, és pedig olyanak, aki a latin nyelvvel mesterileg el tud bánti. Továbbá csak bécsi ember lehetett, mert csak helyben lakó munkaerő volt alkalmas ily állandó érintkezést feltételező segédkezésre. Maga az írás ez esetben nem bizonyít; másoló munkájának látszik, minden törlés vagy javítás nélkül haladó egyenletes folyásáról ítélve. Mérlegelve minden körülményt, e helyütt eszünkbe jut Pauler Tivadarnak ama felvetése, hogy Ürményin és Tersztyánszkyn kívül Makó Pál is részt vett a munka készítésében, és hogy »a szövegezést kiválólág ez utóbbi eszközölte«. Makó Pál oly magyar tudós és tanférfiú volt, amilyenhez fogható nemigen akadt akkoriban. Minden tudományos mozgalomban részt vett; klasszikus latinságáról költői művei (kivált az *Elegiacion*) tanúskodnak. Uralkodott az iskolai tanulmányok egész körén, de főleg a matematika, physika és philosophia voltak kutatásainak tárgyai. Bölceleti műveiben Wolff rendszerét követte. Jól ismerte a latin és görög irodalmat, és a modern nyelvekben is jártas volt. Ily egyetemes műveltségű tudós és tanár valóban sokat lendíthetett az új tanulmányi rend szövegezésén. Akkor, amikor a *Ratio* szövege készült, Makó Bécsben lakott, mint a Theresianum dísz- és elsőrendű tanára. Minden amellet szól, hogy Pauler feltevése – ha-

bár tudományos bizonyítékoknak híjával van – egészében véve helyes.”¹⁶ Csóka már tényként kezeli, hogy Makó volt a javító, de nem támasztja alá érvekkel e nézetét, csak annyit mond róla, hogy Makó, a kiváló latin stíluszt, miután olvasta a fordítás pongyola megfogalmazását, rögtön átalakította, és nemcsak stílári javításokat hajtott végre a szövegen. Ezzel ő adta meg a végleges, veretes latin nyelvét a dokumentumnak.¹⁷

Ki volt Makó Pál, és hogyan jöhetett számításba?¹⁸ Kerekgedei Makó Pál 1723. július 9-én született Jászapátiban.¹⁹ Az elemi iskoláit szülővárosában végezte, majd Egerbe került a jezsuiták középiskolájába, ahol 1741. október 20-án belépett a rendbe. Ezek után a jezsuiták szokásos életútját járta. Próbaidők, tanulmányok, tanítás váltogaták egymást az ország különböző részein. 1755-ben, 32 éves korában szentelték pappá. A tanulás után a tanítás időszakos következett, amely aztán egészen élete végéig tartott. Az 1759-ben tett örökfogadalom után Nagyszombatban tanított mennyiségtant, metafizikát és logikát, majd Bécsbe helyezték Mária Terézia udvari orvosa, Gerard van Swieten báró tanácsára, ahol 1763-tól a Theresianum tanára volt, és itt már azzal foglalkozhatott, amit igazán szeretett: matematikát, fizikát, logikát és mechanikát taníthatott. Tevékenysége azonban nem korlátozódott a tanításra, hanem közben tankönyveket írt a diákjai számára, melyek több nyelven és több kiadásban jelentek meg már a szerző életében is. A rend 1773-as feloszlása Makót csak érzelmileg érintette, egzisztenciálisan nem, mivel pályáját világi papként folytathatta, Mária Terézia kinevezte béli apáttá és királyi tanácsossá, és váci kanonok lett. 1777-ben, mikor a nagyszombati egyetem Budára költözött, Makót a bölcséleti kar igazgatójának nevezték ki, ekkor hagyta el a Theresianumot, melyet az ottani tanárok és tudósok pótolhatatlan veszteségnek tekintettek. Majd mikor 1784-ben az egyetemet tovább költöztették Pestre és az igazgatói tisztségek megszűntek, a helytartótanács tanulmányi bizottságának lett a tagja. Itt már ideje nem engedte, hogy aktívan vegye ki a részét az oktatásból. Mindezek mellett a magyar nyelv nagy pártfogója volt, indítványozta, hogy a magyar rendes tantárgy legyen, és annak segítségével oktassák a latint. Még hetvenévesen is tele volt tervekkel, amikor 1793. augusztus 19-én váratlanul elhunyt: Budán, a vízivárosi Szent Anna templomban helyezték örök nyugalomra.

Az életrajz alapján valóban a képbe illik Makó, sőt: annak ellenére, hogy Fináczy azt írja, az írás nem bizonyító erejű, most mégis megpróbálkoznék ez alapján Makóval összefüggésbe hozni a szöveget. Makónak több munkája is megmaradt kéziratos formában, így van összehasonlítási alapunk. A budapesti Egyetemi Könyvtár őriz a természettudomá-

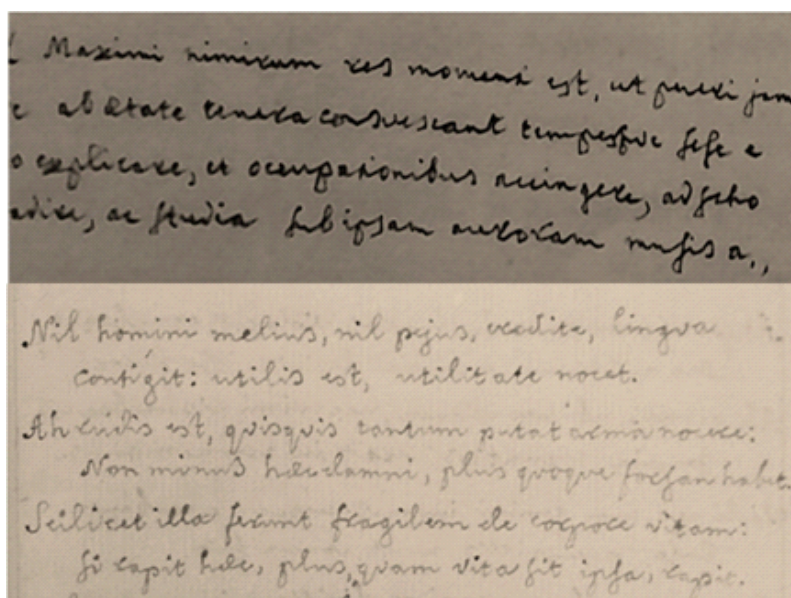
¹⁶ FINÁCZY, i. m., 250–251.

¹⁷ CSÓKA, Mária Terézia iskolareformja..., i. m., 120.

¹⁸ Az életrajz alapjául a következő művek szolgáltak: Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis, seu nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1551–1773)*, Romae, Institutum Historicum S. I., 1988; WIRTH Lajos, *Makó Pál élete és életműve*, Jászberény, Jászberényi Tanítóképző Főiskola, 1997; UŐ, *Európai tudósportré: Makó Pál*, Jászunság, 1993; WIRTH Lajos, *Kétszázötven éves a newtoni fizika hazánkban: Kerekgedei Makó Pál pályaképe*, Fizikai Szemle, 2013/7–8, 237–242; SÁRKÖZY Pál, *Makó Pál élete és működése*, Matematikai és Fizikai Lapok, 1929, 23–34.

¹⁹ WIRTH Lajos, *Makó Pál élete és fizikusi munkássága...* című cikkében a jászapáti plébánia anyakönyve alapján adja meg ezt a születési dátumot. LUKÁCS *Catalogus*ában 1724. június 18. szerepel.

nyos jegyzetei, tanítási segédletei közül néhányat,²⁰ illetve a fentebb idézett *Elegiacon* kötet kéziratát.²¹ Továbbá az első ismert verseskötete 1750-ből, mely az *Elegiarum libri duo* címet viseli szintén kéziratban maradt fenn, ez ma Vácott található.²² Ismert néhány levele is, de ezek nagy része csak másolatban maradt ránk. Jelenlegi ismereteim alapján ma csak Panonhalma és az Országos Levéltár tulajdonában vannak saját kézzel írt levelek. Mindezen ugyanaz a kézírás, és nem valószínű, hogy a tanítási segédanyagait vagy a verseskötete javítási példányát egy másolóra bízta volna. Ráadásul több évtized eltéréssel ugyanarra a személyre. Így talán nem túl nagy merészség azt feltételezni, hogy Makó autográf iratairól van szó. És ez a kézírás található a *Ratio* bal oldali hasábjain is. Szemléltetésül néhány kép. Különösen jellemzőek az r, p, f vagy x betűi, az „est” szó vagy a dupla s-ek kötése (lásd: 2. és 3. kép).

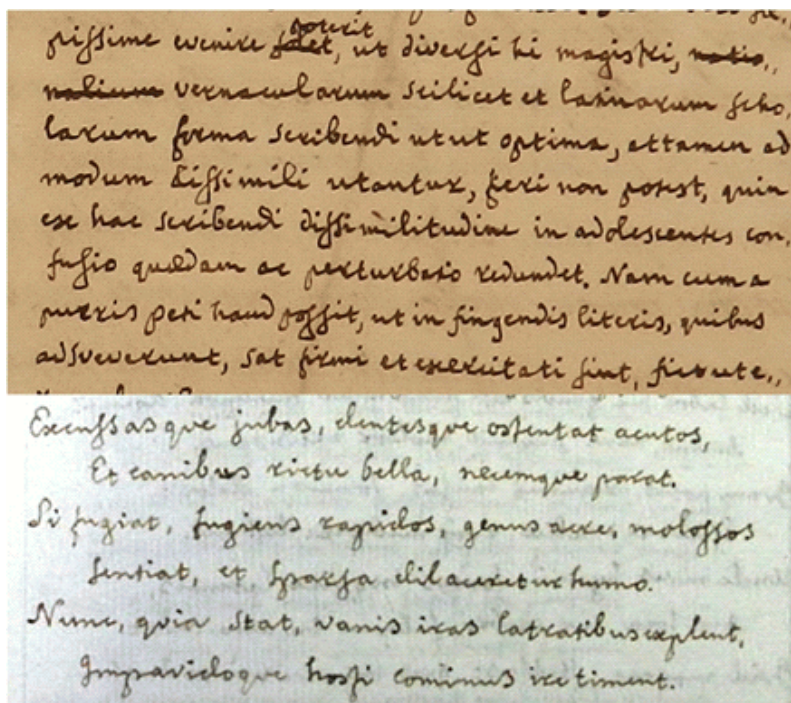
2. kép: A *Ratio* javítójának írása és Makó Pál írása az *Elegiarum libri duo*ban

Makó a kor bevett szokása szerint javította mind a saját verseit, mind a *Ratio* kéziratát. Ő egy alapos ember volt, és kiváló stílusza. Az elégiáit is folyton csiszolta, formálta, nem egyszer át is írta azokat. Erről tanúskodik a váci kézirat és további négy kiadás, melyekben érdekes megfigyelni, mennyi mindent megváltoztatott egy-egy versen az újabb kiadás előtt. Sőt arra is választ kapunk, hogyan hajtotta végre ezeket. Az *Elegiacon* kéziratának jobb oldali hasábjában az 1764-es kiadás szövege olvasható, a bal oldali hasábjában Makó javításai, melyek bekerültek az 1780-as *Elegiacon*-kiadásba. A *Ratio* esetében is ez a helyzet.

²⁰ Bp., Egyetemi Könyvtár E 35.

²¹ Bp., Egyetemi Könyvtár H 61.

²² Vác, Egyházmegyei Könyvtár 219.147

3. kép: A *Ratio* javítójának írása és Makó Pál írása az *Elegiarum libri duobus* 2.

Makó megkapta a németből latinra áttett szöveget, és gyökeresen kijavította a pongyola fogalmazványt, melyről Tersztyánszky egy helyen úgy ír, hogy „steterunt comae” – tehát a haja égnék állt tőle.²³ Ezek a javítások, átirások szerepelnek a *Ratio*-kézirat második füzetében. De még ezzel sem elégedett meg a kézirat negyedik részének tanúsága szerint. A javításait – valószínű ismét egy hivatali írnok – letisztázta, majd Makó ezt még egyszer végignézte, és ekkor már csak apróbb szépítéseket hajtott végre rajta. Ezzel magyarázható, hogy a kötet elején rengeteg a javítás, a végén pedig csak egy-két részt írt át. Ezek aztán kevés kivétellel bekerültek a nyomtatott változatba is.

Most hogy láttuk, hogyan dolgozott, nézzük meg, hogy mit módosított a *Ratió*n Makó. Jelen tanulmány nem kívánja bekezdésről bekezdésre vagy szóról szóra végigvenni a javításokat, csupán általánosságban veszi sorra azokat egy-egy jellemzőbb példán keresztül. A kéziratban a második füzetet javította végig, amely megfelel a nyomtatott változat 113–236. lapjának, a *Pars II. Sectio 1–2*-nek. Ez tartalmilag az elemi és latin grammatikai iskolák időbeosztásáról és tananyagáról szóló rész, külön tárgyalja a különböző településtípusok iskoláit, így a falusi, mezővárosi, városi anyanyelvi iskolákat és kisgimnáziumo-

²³ CSÓKA, Mária Terézia iskolareformja..., i. m., 214.

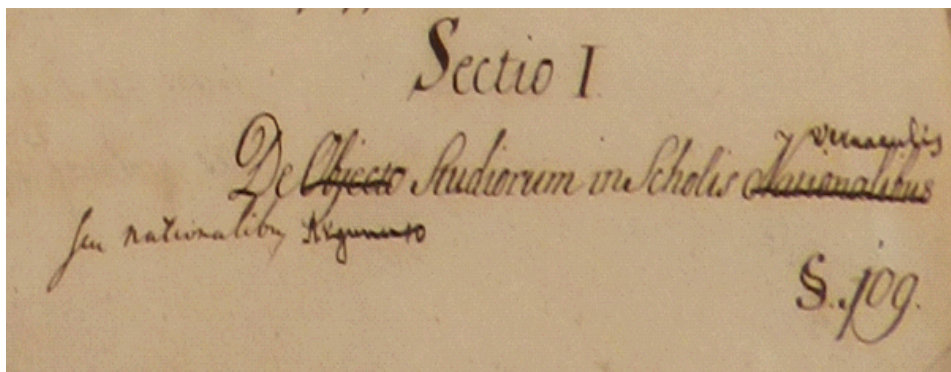
kat.²⁴ Melyik iskolatípusban mikor, milyen időbeosztással legyen a tanítás, mi a kötelező és mi a választható tananyag, mit kell mindenkinek elsajátítani, mi az ajánlott anyag, mi szükséges azok számára, akik továbbtanulásra készülnek. Ugyanakkor a kézirat negyedik füzeté teljesebb, itt már a *Sectio 3–4*-et is javítja. Ezekben a szakaszokban, az előzőek logikáját követve a gimnáziumokról és királyi akadémiákról értekeznek. Ez utóbbinál figyelembe veszi az akadémiák egyes tagozatait, mi az, ami mindenhol azonosan zajlik, és mik a sajátosságok a jogi vagy filozófiai tagozaton. A függelékben pedig a teológiai szakról, a királyi egyetemről, és az ezt kiszolgáló egyéb intézményekről rendelkezik, pl. a könyvtárról, csillagvizsgálóról, nyomdáról. Az itt végrehajtott változtatások szintén bekerültek a megjelent kötetbe, ami azt sejteti, hogy korábban ezt a részt is gyökeresen átdolgozta Makó, de ennek írásos dokumentuma ma már nincs meg. Azzal együtt, hogy stilisztikailag javította jelentősen le is rövidítette a szöveget, bekezdéseket, olykor egész fejezeteket vont össze. A kéziratban a *Pars II.* vizsgált része a 110–166, összesen 57 §, a nyomtatványban ugyanez a rész a 82–132, összesen 51 §. Hiányzik a nyomtatott műből a kézirat 127, 140, 154, 164. §-a. Furcsa, hogy a Makó ezeket a részeket is javította, de ezek nem kerültek be a nyomtatott változatba.

A rövidítések után nézzük a stílári javításokat! A változtatások közt találunk szócseréket, melyeket legkönnyebben a fejezetcímekben lehet megragadni: így az *objecto*-t *argumentis*-re, a *materia*-t *argumenta*-ra, a *nationalis* szót pedig következetesen a *vernaculus*-ra cserélte Makó.²⁵ A nyomtatott változatban helyenként megjelenik egyszerre mindkettő, *De vernaculis (seu nationalibus) scholis*, bár az utóbbi csupán zárójelesen. Ez a zárójeles változat egy kompromisszumos megoldás lehetett a kézirat *Sectio I.* címének tanúsága szerint, ahol az eredeti *nationalibus* szót Makó átírta *vernaculis*-ra, majd egy eddig azonosítatlan kéz visszajavította.

²⁴ “Sectio I. De studiorum et scholis vernaculis (seu nationalibus) argumento. Cap. I. Quid circa scholas vernaculas in ditionibus Regni Hungariae considerandum generatim veniat. Cap. II. De Vernaculis scholis comparate ad Pagos. Cap. III. De oppidanis vernaculis scholis. Cap. IV. De vernaculis urbanis scholis. Cap. V. De Primariis Scholis vernaculis

Sectio II. De scholis Latinis, seu Grammaticis Hungaricarum ditionum classibus. Cap. I. Generales animadversiones circa Latinas scholas, seu Grammaticas ditionum Regni Hungariae classes. Cap. II. De Argumentis studiorum in scholis Grammaticis. Cap. III. De studiorum materiis, quae universe omnibus necessariae sunt, speciatim vero de Orthographia, Calligraphia, Arithmetica etc. Cap. IV. De universe utilibus studiorum argumentis in scholis Grammaticis. Cap. V. De aliis studiorum materiis, quae non omnibus, sed aliquibus solum juvenibus necessariae, aut utiles sunt. Cap. VI. De supellectile libraria disciplinas universe necessariae complectente. Cap. VII. Conclusio instituti Scholarum Grammaticarum Latinarum in Provinciis Hungariae haereditariis.”

²⁵ “De systemate et **objecto** studiorum – De systemate et **argumentis** studiorum; Quid circa scholas **nationales** in ditionibus Regni Hungariae considerandum **in genere** veniat – Quid circa scholas **vernaculas** in ditionibus Regni Hungariae considerandum **generatim** veniat; De **arte** scribendi – De **instituto** scribendi” stb.

4. kép: Makó Pál és a harmadik, idegen kéz írása

A címeken tehát általában szócserét hajtott végre, és értelemszerűen a felsorolásokban is kevesebbet módosított, mint az összefüggően megfogalmazott részekben.

Ha egy bekezdésnyi összefüggő szöveget nézünk – melyet teljesen esetlegesen választottam ki, bármely más részlet lehetett volna, és ugyanezeket tapasztalnánk –, akkor a következők mondhatóak el a módosításokról. Ez a kézirat 128. a nyomtatvány 100. §-a.

<p>De latinis Scholis, seu minoribus Hungaricarum Ditionum Gymnasiis § 128.</p> <p>Universales considerationes, quas in Introductione hujus operis attulimus, ad Nationales quoque Scholas applicando, diversa hatenus inusitata, necessaria tamen, Media proponendi campum habuimus. Nunc dum Latinarum etiam Scholarum Systema condimus, ea ipsa, ut continuo nobis ob exulos versentur, necesse est quae Nationalis educationis norma esse debent, facilius erit definire.</p>	<p>De Scholis Latinis generatim § 100.</p> <p>Generales illae animadversiones initio hujus operis adductae, ac subinde ad ludos vernaculos adplicatae eo potissimum collimabant, ut adpararet necessitas inducendorum novorum, et hactenus in usu minime positorum institutorum: quae ipsae nunc etiam prae oculis obversari debent, dum scholarum Latinarum fundamenta jacimus ut veram scilicet adventionis civilis normam ex iis desumamus.</p>
---	--

A fejezetcímbe jelentősen rövidítette, általánosította, továbbá megcserélte a szavak, egészen pontosan a jelző és jelzett szó sorrendjét. Így a *latinis scholis* helyett a klasszikus latinban használt szórend szerint *scholis Latinis* lett. Ezt a változtatást aztán a szövegben még egyszer végrehajtotta. Kicserélt szavakat: a *generalest universales*re, *considerationest animadversiones*re, *scholast ludos*ra, stb. Ezeknek oka többnyire szintén a klasszikus latinhoz való visszatérés. Makó remekül ismerte a klasszikus latin nyelvet, mely nem meglepő, ha fi-

gyelembé vesszük, hogy a jezsuiták iskoláiban a klasszikus szerzőkön, Horatiuson, Ovidiuson, Vergiliuson nevelkedett.²⁶

Milyen más célja lehetett a szócsereikkel? A pontosítás. A mondanivalót tán egy árnyalattal jobban kifejezik a Makó által használt szavak, továbbá sikerült velük a szóismétlést elkerülni: így a *scholas-ludos* esetében, ahol a *schola* háromszor szerepelne egy bekezdésen belül. Nemcsak szavakat, de nyelvtani szerkezeteket is megváltoztatott Makó. Elég itt az utolsó másfél sort megnézni: „Nationalis educationis norma esse debent, facilius erit definire – adventionis civilis normam ex iis desumamus.” Az első változat a kelletténél bonyolultabban fogalmaz, melynek oka az lehet, hogy a fordító túlságosan ragaszkodott a német eredetihez, egyszerűen tükörfordítást végzett. Makó a sok összetett, személytelen igealakot kiirtotta ebből a részből, ezzel megszüntette a germanizmusokat, egyszerűbbé tette a szöveget, továbbá némi személyességet vitt bele. Nem általánosan, valakinek kell megállapítani a polgári nevelés helyes mértékét, hanem nekünk – mármint a Makó-kortársaknak, a kor oktatással-neveléssel foglalkozó embereinek. Ezeket a szerkezeteket viszonylag nehéz visszaadni szép, veretes magyarsággal. A Rationak két műfordítása létezik, egy a 20. század elejéről Friml Aladártól, a másodikat a 80-as években adta ki Mészáros István. Érdekes megfigyelni, hogy ők mit tudtak kezdeni velük. Elég csak az előbb vizsgált félmondatot megvizsgálni. Frimltől ez így hangzik: „hogy a polgári nevelés helyes mértékét levonhassuk belőlük.”²⁷ Mészárosnál pedig: „hogy tudniillik az állampolgárok nevelésének helyes mintája ezek segítségével megállapítható legyen.”²⁸ Mészáros visszatér ahhoz az összetett, személytelen szerkezethez, mely a korábbi latin változatban szerepelt, bár nyilván nem abból dolgozott, csak fordítástechnikailag így tudta megoldani ezt a részt. Egyébként a Mészáros-féle fordítás egészére jellemző ez a bonyolult kifejezés-használat.

Csóka Lajos egy helyen azt írja, hogy Makó nemcsak stílári javításokat hajtott végre a szövegen,²⁹ ám ezt bővebben nem fejti ki, így nem lehet tudni, mit is ért ez alatt pontosan. Arra gondolt-e, Fináczyval összhangban, hogy Makó, az egykori jezsuita képviselte a régi iskolarendszer értékes elemeinek átmentését a *Ratio* új rendszerébe.³⁰ Vagy arra, hogy a szöveget lerövidítette, vagy egyéb, akár tartalmi változtatásokra. Mert igen, tartalmilag is módosított Makó, noha nem sokat és ezek nem nagy jelentőségű változtatások. Amennyiben a fejezetek kihúzása Makó nevéhez köthető, akkor ez is tartalmi módosításnak számít. Egy másik példa: a nyomtatott *Ratio* 89. §-ában a falusi elemi iskolák időbeosztásáról olvashatunk.

²⁶ Az ex-jezsuita odáig tökéletesítette ezt a tudását, hogy svájci iskolákban az ő versein tanították a klasszikus latint. Erről a Baselban, 1783-ban megjelent verseskötete árulkodik, melynek címlapján ez olvasható: *Carminum libri tres conscripti a Paulo Mako. In usum Scholarum*, Basel, Thurneisen, 1783.

²⁷ FRIML, i. m., 97.

²⁸ *Ratio Educationis: Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*, ford. MÉSZÁROS István, Bp., Akadémiai, 1981, 74.

²⁹ CSÓKA, Mária Terézia..., i. m., 120.

³⁰ FINÁCZY, i. m., 251., CSÓKA, Mária Terézia..., i. m., 61.

A kézirat szövege	A kézirat szövege Makó javításával	A kézirat második javítása	A kiadás
§ 116. De Tempore docendi in scholis pagensibus (87r–87v)	§ 116. De tempore institutionum in paganis scholis (87r–87v)	§ 116. De tempore institutionum in paganis scholis (156r)	§ 89. De tempore institutionum in paganis scholis (130–131)
Quamobrem constituendum videtur ut terminatis compestribus laboribus, Proles, domi jam minus necessariae illico ad scholas mitantur, ac matutino quidem tempore, ab hora octava usque ad 11^{am}, post meridiem vero ab Hora 2da usque ad 4^{am} iis lectionibus, quas jam exposuimus omni cum solertia distineantur.	Hinc ita res erit temperanda, ut peractis compestribus laboribus juvenus parentibus minus jam necessaria ad ludum literarium adeat, earumque quas supra meminimus, rerum institutiones mane binis, totidem a meridie horis diligenter excipiat.	Hinc ita res erit temperanda, ut peractis compestribus laboribus juvenus parentibus minus jam necessaria ad ludum literarium adire, earumque quas supra meminimus, rerum institutiones mane binis, totidem a meridie horis diligenter excipere compellatur.	Hinc ita res erit temperanda, ut peractis compestribus laboribus juvenus parentibus minus jam necessaria ad ludum literarium adire, earumque quas supra meminimus, rerum institutiones mane binis, totidem a meridie horis diligenter excipere compellatur.

Az eredeti szövegben – itt a 116. § – konkrét időpont szerepel: a diákok délelőtt nyolctól tizenegyig, délután kettőtől négyig járjanak iskolába. Ez egyébként megfelel a német szöveg vonatkozó részének, ott is megtalálhatóak az időpontok. Makó ezt átírta, hogy reggel és délután két-két órát. Ezzel egyrészt a délelőtti 8–11-ig tartó három órányi időt kettőre rövidíteti, másrészt eltűnik a konkrét megfogalmazás. A szöveg folytatásában ugyanezt a cserét még egyszer végrehajtja. Érdekes módon ezt a módosítást csak a falusi iskolák esetében tartotta fontosnak, mert néhány paragrafussal később (a nyomtatott 95. illetve a kézirat 122. §-ában), ahol a városi elemi iskolák időbeosztásáról értekeznek, meghagyja a konkrét időpontokat, és a délelőtti három órát. Sokat látott, tapasztalt tanáremberként nyilván tisztában volt az egyes településtípusokon uralkodó viszonyokkal, ezért módosított az egyik helyen és hagyta úgy a másikon.

Még lehetne sorolni, mit és hogyan változtatott meg a szövegen Makó, de most legyen elég ennyi. Még néhány érdekes adalék hagy álljon itt Makó és a *Ratio* kapcsolatából: az új iskolarendszerhez új tankönyvek is kellenek. Az új szabályok szellemében kiadott

matematikakönyvet pedig nem más, mint Makó Pál állította össze.³¹ Az is mindenképp elgondolkodtató, hogy miért pont Makóra esett Ürményi választása. Makónak nyilván megvoltak erre a képességei, ahogy láttuk, ismert és elismert ember volt a maga korában, de ez sok más ex-jezsuitáról is elmondható. Miért pont Makó? Ürményi Makó első tanítványai közé tartozott, 1759-ben a nagyszombati kollégiumban tőle tanulta a matematikát. Innen a személyes ismeretség, és minden bizonnyal a nagyrabecsülés, mely arra indította Ürményit, hogy a későbbiekben egykori tanárát is bevonja a nagyszabású munkába.³²

A *Ratio educationis* szerzősége és keletkezése kapcsán felmerülő összes homályos részletet ugyan nem állt szándékomban feltárni jelen tanulmányban, de remélem, Makó szerepét sikerült tisztáznom, vagy legalábbis árnyalni az eddigiekhez képest.

³¹ Paulus MAKÓ, *Institutiones arithmeticae in usum gymnasiorum, et scholarum grammaticarum per regnum Hungariae, et provincias eidem adnexas*, Buda, typ. Univ., 1777–1778 (és számos további kiadása pl. 1786, 1788, 1791, 1797 stb., egészen a 19. század közepéig).

³² Ezúton mondok köszönetet Wirth Lajosnak, hogy erre a téma szempontjából jelentős kapcsolatra felhívta a figyelmemet.